

NYITÁNY ÉS FINÁLÉ

Az új teremtés gondolata és Éden-kerti motívumok a Jelenések könyvében

Fabiny Tamás

ORCID: 0009-0007-3183-7443

DOI: 10.56037/978-963-646-400-4.02

Evangélikus Hittudományi Egyetem

püspök, egyetemi tanár

E-mail: tamas.fabiny@lutheran.hu

A tanulmány a Szentírás első (Genezis) és utolsó (Jelenések) könyve közötti párhuzamokat vizsgálja, különös tekintettel az Éden-kert motívumaira és az új teremtés gondolatára. A szerző a motívumtörténet és az intertextualitás eszközeivel mutatja be a két könyv közötti összefüggéseket, rámutatva, hogy a Genezis és az Apokalipszis képviselője és tartalmi üzenete kölcsönösen gazdagítja egymást. A tanulmány kiemeli, hogy a Jelenések könyve nem gondolatmenetekkel, hanem képekkel dolgozik, és szimbólumvilágának különleges ereje van. A tanulmány négy fő motívumot vizsgál részletesen: Isten paradicsoma, az élet fája, a kígyó, valamint az új ég és új föld.

Kulcsszavak: új teremtés / Éden-kert / Jelenések könyve / intertextualitás / szimbólumok

OUVERTURE AND FINALE

New Creation and Motifs of the Garden of Eden in the Book of Revelations

The study examines the parallels between the first and the last books of the Bible (Genesis and Revelation), with a special focus on motifs of the Garden of Eden and the idea of a new creation. The author uses the tools of motif history and intertextuality to illustrate connections between the two books, showing that the imagery and the content of Genesis and Apocalypse are mutually enriching. The paper underlines that Revelation is not a book of ideas but of images, and that its symbolic world has special power. The paper examines four

main motifs in detail: the Paradise of God, the tree of life, the serpent and the new Heaven and new Earth.

Keywords: new creation / Garden of Eden / Book of Revelation / intertextuality / symbols

Egy zenemű fináléjában gyakran megismétlődnek a nyitány motívumai. A darab maga, amelyet közrefognak, új tartalmat ad az ismételten felcsendülő részeknek. Így van ez a Szentírás keretező két könyvvel is. Szembetűnő, hogy milyen sok párhuzam van a Biblia első utolsó könyve között. Jel 1,8 és 21,6 természetesen Jézusra vonatkozik: ő az Alfa és az Ómega, de tágabb értelemben mondhatjuk, hogy a Szentírás az „alfától” (1Móz 1,1-től) az „ómegáig” (Jel 22,21) Isten kinyilatkoztatása. Abban az értelemben – minden tartalmi és formai sokszínűsége ellenére – koherens mű, hogy hasonló motívumok térnek vissza benne. Az intertextualitás komoly teológiai tartalmat is hordoz. Összeér a „kezdet” és a „vég”, a Genézis és az Apokalipszis képviselője és tartalmi üzenete kölcsönösen gazdagítja egymást. A nyitánynak és a finálénak hasonló motívumai vannak.¹

A következőkben a motívumtörténet és az intertextualitás eszközeivel a két könyv – többnyire ellentétes – párhuzamaira mutatunk rá négy igeszakasz alapján. A vizsgálódást az is indokolja, amit Gál Ferenc így ír: „Az apokaliptikus előadásmód nem gondolatmenetekkel, következtetésekkel dolgozik, hanem képekkel.”² Edwin A. Shick a Jelenések könyve szimbólumvilágának különleges erejét hangsúlyozza, amely nemhogy szemben áll a kinyilatkoztatással, hanem kifejezetten annak része.³

¹ 1Móz 1,1 szerint Isten megteremti a földet – Jel 21,1-ben olvasunk az új ég és az új föld megteremtéséről. 1Móz 1,16 szerint a Nap uralkodik nappal – 22,23 értelmében nincs szükség a Napra. 1Móz 1,5 szerint Isten a sötétséget éjszakának nevezte el – Jel 22,5 szerint éjszaka nem lesz többé. 1Móz 1,10 szerint Isten az összegyűlt vizeket tengernek nevezte – Jel 22,1 szerint az új teremtésben tenger nincs többé. 1Móz 3,17-ben Isten a bűn miatt megátkozza a földet – Jel 22,3 szerint „[n]em lesz többé átok a városon...”. 1Móz 3,19-ben megjelenik a halál („Bizonny por vagy, és vissza fogsz térni a porba!”) – Jel 21,4 szerint „halál sem lesz többé”. 1Móz 3,24 szerint a kerubok elzárják az embertől az élet fájához vezető utat – Jel 22,14 szerint az új teremtésben az embereknek „joguk lesz az élet fájához”. 1Móz 3,16–19 szerint kezdetét veszi a szenvedés a földön („fájdalommal szülsz gyermeket”, „arcod verejtékével eszed kenyered”) – Jel 21,4 szerint „sem gyász, sem fájdalom, sem jajkiáltás nem lesz többé”. 1Móz 11,8 a népek szétszéledéséről szól – Jel 22,2-ben viszont a népek gyógyulásáról olvasunk.

² GÁL 1994, 40. o.

³ SCHINK 1977, 76. o.: „From the point of view of the writer of Revelation it becomes an inexcusable disparagement to say of a picture that it is »only a symbol.« John insists that the matter itself is so deep that »only a symbol« could possibly reveal it. Symbols have a logic of their own. They call not for a literal visualizing but for a seeing *through* them to experience their emotional power.”

„Az Isten paradicsoma” (2,7)

A παράδεισος szó mindössze háromszor szerepel az Újszövetségben. 2Kor 12,4-ben Pál apostol beszél – egyes szám harmadik személyben – a paradicsomba való elragadtatásáról: ὅτι ἠρπάγη εἰς τὸν παράδεισον. Lk 23,43-ban pedig Jézus ígéri a latornak: σήμερον μετ’ ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ Παραδείσῳ.

Joachim Jeremias szerint a paradicsom szó a perzsa nyelvből kerül a görögbe,⁴ és a *pairi-daeza* eredetileg kertet, parkosított területet jelentett.⁵ Houwelingen elképzelhetőnek tartja, hogy amikor a szó a Septuagintába került, akkor a fordítók az uralkodó Ptolemaioszok minden kényelemmel ellátott kertjeire is gondoltak.⁶ Ebben az értelemben háromszor fordul elő a kifejezés.⁷

A Septuagintában a παράδεισος az Éden fordításaként szerepel, például: ποταμὸς δὲ ἔκπορεύεται ἐξ Ἐδεν ποτίζειν τὸν παράδεισον ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς (1Móz 2,10). Ezzel együtt igazat kell adnunk Roloffnak, aki szerint a szöveg itt nem egyszerűen az 1Móz 2-ben elveszett paradicsomot érti, sokkal inkább az új teremtés paradicsomáról van itt szó, amely nem a korábbi állapot helyreállítását jelenti, hanem a radikálisan új teremtés megvalósulását.⁸ A *totaliter aliter* szemléleten tájékozódó Karl Barth is ezt hangsúlyozza híres Római levél kommentárjában: Isten országa nem azt jelenti, hogy mi emelkedünk a régi világ keretein belül, hanem hogy egészen új világ támad. „Nem eddigi lehetőségeink fognak jobban kibontakozni, hanem új életlehetőségeket kapunk.”⁹

Különféle mítoszok idézik fel azt az őskort, amikor a vadállatok még békében éltek. Az Ószövetség ennek értelmében azt várja, hogy a messiás korában majd visszatér ez a béke: „Akkor majd a farkas báránnyal lakik, a párduc a gödölyével hever...” (Ézs 11,6) „A farkas a báránnyal együtt legel, az oroszlán szalmát eszik, mint a marha, és a kígyónak por lesz a kenyere.” (Ézs 65,25)¹⁰ A Héber Bibliában az őstörténeten túl más helyeken is szerepel az Éden (גֶּן־עֵדֶן), a Septuagintában a paradicsom παράδεισος név, mégpedig a következő helyeken:

⁴ HOUWELINGEN 2011, 13. o. szerint a görög szó először a történész Xenophónnál fordul elő.

⁵ ThWNT 5: 770–771. o.

⁶ HOUWELINGEN 2011, 13. o.

⁷ Neh 2,8: „Adasson egy levelet Ászáfhoz, a királyi erdők őréhez is” – καὶ ἐπιστολὴν ἐπὶ Ἰασαφ φύλακα τοῦ παραδείσου. Préd 2,5: „Kerteket és ligeteket létesítettem, és beépítettem mindenféle gyümölcsösfával” – ἐποίησά μοι κήλους καὶ παραδείσους. Énekek 4,13: „Paradicsomkert nőtt rajtad: gránátalmák édes gyümölcsökkel” – ἀποστολαὶ σου παράδεισος ῥοῶν μετὰ καρποῦ ἀκροδρύων.

⁸ ROLOFF 1987, 148. o.

⁹ BUSCH 2024, 109. o.

¹⁰ Hasonlóképpen 1Hén 25,4kk; LéviTest 18,10kk; vö. BRÜTSCH 1970, 2: 128. o.

- „Olyanná teszi pusztaságát, mint az Éden, kopár földjét, mint az Úr kertje [ὡς παράδεισον κυρίου]. Boldog örvendezés hangzik majd benne, magasztalás és hangos zsoltárének.” (Ézs 51,3)
- „Édenben, Isten kertjében voltál, mindenféle drágakő borított...” (ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ παραδείσου τοῦ θεοῦ ἐγενήθης) (Ez 28,13)
- „Széppé tettem őt dús lombú ágaival, irigykedett is rá Éden minden fája az Isten kertjében.” (καὶ ἐζήλωσεν αὐτὸν τὰ ξύλα τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς τοῦ θεοῦ) (Ez 31,9)
- „Zuhanásának hangjával megrendítettem a népeket, amikor a holtak hazájába taszítottam a sírba leszállókkal együtt; és megvigasztalódott a föld mélyében Éden minden fája, Libánon válogatott szépsége, mindaz, amit a víz táplált. [...] Kihez hasonlítasz dicsőségben és nagyságban Éden fái között? Le kell szállnod Éden fáival együtt a föld mélyébe, ahol körülmetéletlenek közt fekszel, fegyverrel megöltekkel együtt.” (Ez 31,16.18)
- „Azt mondják majd: Ez a pusztává lett föld itt most olyan, mint az Éden kertje. A rommá lett, elpusztult és lerombolt városokat pedig újból megerősítették, és újból laknak bennük.” (Ez 36,35)

Ezek az ószövetségi próféciaik alapvetően metaforikus értelemben használják az Éden/Paradicsom kifejezést. A védettségre, biztonságra és rendezettségre utalnak. Az onnan való kirekesztés pedig az egyes embert vagy akár egy egész népet sújtó büntetés eredménye. Jel 2,7 ezzel szemben kifejezetten eszkatolgikus tartalmat hordoz, amit a hét levélre jellemző „aki győz...” fordulat is előkészít. A szöveg jellegzetessége továbbá, hogy kifejezetten *Isten* paradicsomáról szól. A „rendezett kertet” meg akarja különböztetni minden földi „kerttől” és kapcsolatrendszerétől. A Paradicsom elnyerése tehát nem a külső körülmények javulásán múlik, hanem az Istennel való kapcsolat rendezésén. Ezt hangsúlyozza Jürgen Roloff is az eredetileg az Evangélikus Hittudományi Egyetemen elhangzott előadásában: „Az új teremtésben annak jön el az ideje, ami a történelemnek kezdettől fogva Isten által meghatározott értelme volt: hogy emberek rendezetten élhetnek együtt, amely állapotot pedig az Istennel való közösség határoz meg.”¹¹

¹¹ ROLOFF 2000, 166. o. Az erlangeni újszövetséges professzor 1999-ben tett látogatást hazánkban, és előadásokat tartott az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. Nem sokkal később – fájdalmasan korán – bekövetkezett halála után tudtuk meg, hogy végrendeletében teológiai könyveit egyetemünk könyvtárára hagyta. Tanulmányomat egykori doktori témavezetóm emlékének ajánlom.

„Az élet fája” (2,7; 22,2)

Az „élet fája” fogalma korántsem csak a bibliai teremtéstörténetben és a Jelenések könyvében fordul elő, hanem számos mitológiai elbeszélésben is. Jankovics Marcell *A fa mitológiája* című könyvében bőséges példatárat hoz erre, oglala-szú indián szövegektől kezdve szibériai jakut hőséneken át a Kalevaláig.¹² Az utóbbi helyen is felbukkan az a vágy, hogy az ember e fa segítségével elérje titkos vágyait:

Akkor kovács Ilmarinen
fel is mászott a fenyőre,
nagy magasra ért az égre,
indul a Holdat lehozni,
Göncölszereket szerezni
arról az arany fenyőről.¹³

Jankovics úgy összegzi ezeket a példákat, hogy bennük „kirajzolódik az élet, a tudás, az idő fájának, a mindenség közepén álló, a Napot keleten szülő világfának a képe”.¹⁴ A fák tiszteletének okát pedig abban látja, hogy hosszú élettartalmával, hatalmas termetével, halálig tartó növekedésével, lombozatának évenkénti megújulásával vagy éppen örökzöld voltával a fa az ember számára az Életet testesítette meg, kiszáradásával pedig a halál mementója lett. Földbe kapaszkodó gyökérzetével és égbe nyúló ágaival a fa a föld és az ég, a halandók és a halhatatlanok közötti kapcsolatot jelképezte. Kommentárjában Takács Gyula gazdagon kiaknázza a fával kapcsolatos szimbolikus tartalmakat.¹⁵ Dorothea Forstner is kimutatja, hogy a vallások képies nyelvzetében gyakran szerepelnek szent fák vagy maga az élet fája. Ősi népeknél a fa az istenség kinyilatkoztatásának helye, a kozmosz képe, az élet szimbóluma lehet. Gyakori, hogy a világ középpontjában egyetlen fát képzelnek el, amely az örök élet vagy a tudás fája.¹⁶

¹² JANKOVICS 1998, 9–15. o.

¹³ Uo. 10. o. X. ének 145–150.

¹⁴ Uo. 10. o.

¹⁵ TAKÁCS 2000, 443. o.: „A fa motívuma általános az emberi képzetvilágban. Nem csupán a Biblia nyelvének kedvelt és mély tartalommal telített szimbóluma, hanem az ember képvilágának általános jelensége. A fa a folyton megújuló, a hatalmat, az erőt megjelenítő természetével képes szimbolizálni magát a létezését. A létezését mintegy kozmikusán gigantikus méretekbe növelten. És éppen ezért a kozmoszt magát is elgondolják gigantikus fa alakjában. A fa a halhatatlanság, az örök ifjúság, a bölcsesség, az elevenség, a mélység szimbóluma.”

¹⁶ FORSTNER 1967, 159. o.

Jel 2,7-ben is összetartozik a paradicsom és a határozott névelővel szereplő,¹⁷ tehát egy bizonyos fára utaló τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς kifejezés. Ez természetesen 1Móz 2,9-re utal, ahol ez a fa a kert közepén, az Édenben áll. Az első emberpár az isteni tiltás ellenére szakított és evett a kert közepén álló, kívánatos fa gyümölcséből (1Móz 3,6), ezért el kell szenvedniük a büntetést. Ádámnak ezt mondta az Úr: „Mivel hallgattál feleséged szavára, és ettél arról a fáról, amelyről azt parancsoltam, hogy ne egyél, legyen a föld átkozott miattad...” (1Móz 3,17) A Genézis szerint Ádám és Éva evett a jó és a rossz tudásának fájáról, az Apokalipszis szerint viszont maga Krisztus ad enni a győztesnek. 1Móz 3,1kk Septuaginta-beli szövegében és Jel 2,7-ben egyaránt a φαγεῖν szerepel. Vannak olyan feltételezések, hogy a szöveg az eukharisziára is utal.¹⁸ Tudjuk viszont, hogy ez a szakasz az efezusi gyülekezetnek szánt levél része. Ezért nem zárhatjuk ki, hogy ebben az összefüggésben ez a kép az Efezus városának címerében szereplő Artemis-fára is utalhat.¹⁹

A kép azonban elsősorban erőteljes Krisztus-szimbólum. Az ugyan kevésbé valószínű, amit Kraft állít: szerinte a fa itt egyenesen a keresztfára, a gyümölcs pedig, amelyet enni lehet róla, a Krisztusban kapott új életre utal.²⁰ Takács Gyula is hajlamos az élet fájában – talán túl erős fantáziával – Krisztus kereszttjét látni.²¹ Ezzel együtt sok értéke van azoknak az – egyebek mellett – ókeresztény képi ábrázolásoknak, amelyek az élet fáját a kereszttel kapcsolják össze, például oly módon, hogy a keresztfából élő ágak nőnek ki.²² Az azonban nem kérdés, hogy a Jel 2,7-ben szereplő élet fája Krisztus váltságművét helyezi szembe az első emberpár bűnbeesésével. Ambrosius ezt így fogalmazza meg allegorizálva: „Krisztus kereszttje adta vissza nekünk a paradicsomot. Ez az a fa, amelyet az Úr Ádámnak a paradicsomban megjelölt.”²³ A tudás fájának és a keresztfának ilyen szembeállítására az apokrif *Nikodémus evangéliumában* is látunk példát, amikor Hádész ezt mondja a Sátánnak: „Lásd, hogy mindent, amit a tudás fájával nyertél, elvesztetted a kereszt fájával, minden örömed gyászra fordult, a dicsőség Királyát akartad megöletni, de maga-

¹⁷ TAKÁCS 2000, 63. o.: „Nem valamilyen élet-fa, hanem annak az élet fájáról, amit tudunk.”

¹⁸ BRÜTSCH 1970, 2: 127. o.: „Dies erlaubt, auf die Frage zu antworten, ob hier eine Anspielung auf die *Eucharistie* enthalten sei.” KRAFT 1974, 59. o.: „Da diese Frucht aber, wie es ausdrücklich heisst, gegessen wird, so ist hier bereits eine sakramentale oder auf das Sakrament hinführende Vorstellung ins Auge gefasst.”

¹⁹ BRÜTSCH 1970, 2: 126. o.

²⁰ KRAFT 1974, 59. o.

²¹ TAKÁCS 2000, 444. o.: „Az életet restauráló fa pedig a *stauros*, az a *felállított* fa, amelynek gyümölcse és üde zöld levele, gyógyító szere Krisztus. A Fa az életnek örökzöld fája, a kereszt, amelynek életet táplálni is és meggyógyítani képes termése Krisztus.”

²² ThWNT 5: 40. o.

²³ BRÜTSCH 1970, 2. köt. 127. o.

dat ölted meg.”²⁴ Ebben az apokrif szövegben a feltámadás gondolata is megjelenik, amikor a megdicsőült Krisztus, „a dicsőség Királya” kézen fogja és feltámasztja Ádámot, a többieknek pedig ezt mondja: „Jöjjetek velem, mind, kik azért haltatok meg, mert érintettétek a gyümölcsöt. Én mindannyiótokat most a kereszt fája által feltámasztalak.”²⁵ Az ugyancsak apokrif *Lévi testamentuma* már kifejezetten hidat ver a Genézis és a Jelenések könyve között: „A Messiás kinyitja a paradicsom kapuit, eltávolítja az Ádámot fenyegető lángpallóst, és a szenteknek az élet fájáról ad enni.”²⁶

A Jelenések könyve utolsó fejezetében ismét megjelenik az élet fájának motívuma. Ahogyan egykor az Édenben „a kert közepén” (1Móz 3,3) állt a fa, amelyről nem volt szabad enni, úgy most „a város főútjának közepén” (Jel 22,2) magasodik az élet fája.²⁷ Az egyik helyen megtört az Istennel való harmónia, a másikon helyreállhat a rend. Sajátos változás ugyanakkor, hogy immár nem egy kertben, hanem városban, az új Jeruzsálemben vagyunk. Ez az aligha esetleges eltérés utalás lehet ugyanis 1Móz 4,17-re, ahol arról olvasunk, hogy „várost épített Kain”. Egy gyülekezeteknek szóló Jelenések-feldolgozás ebből kiindulva – továbbá Bábelig eljutva – általában a városok ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet. Azokban nemcsak az egyéni boldogulást és lakhatást lehet megtalálni, hanem ártó hatalmakat is. Példának hozza fel a közlekedésben rejlő veszélyeket és a gazdasággal kapcsolatos túlzó igényeket, amelyek a várost mint olyat negatív színben tüntetik fel.²⁸ A Jelenések könyvében megjelenített új város, a mennyei Jeruzsálem ezeket az esetleges zavaró érzéseket is helyére teszi, hiszen ott béke, harmónia és természetközelség van. Ismételten hangsúlyozni kell azonban, hogy itt nem a *υεός* szóban kifejezésre jutó korlátozott megújulásról van szó, hanem arról az új teremtésről, amit a *καίλος* fejez ki. Hogy ismét egy gyakorlatias példát hozzunk, Barth egy előadására utalunk: „Isten országa *Isten* országa. Isten világáról alkotott analógiánktól az emberi valósághoz vezető radikális átmenet soha nem lehet elég radikális. A fejlődés mint séma teljesen alkalmatlan. Az új Jeruzsálemnek semmi köze valamilyen új Helvéciához, mert az új Jeruzsálem mint Isten szabad tette fog a földre jönni, amikor elérkezett az ideje.”²⁹ Ez az „amikor elérkezett az ideje” fordulat sajátos egybeesést mutat az „amikor a

²⁴ VANYÓ 1988, 280. o. Nikod II (XXIII).

²⁵ Uo. 280. o. Nikod VIII (XXIV).

²⁶ TAKÁCS 2000, 64. o.: LéviTest 18,10.

²⁷ Jel 22,2-ben még az is szerepel, hogy a fa „a folyó két ága között” áll. Ez Ez 47,12 motívumát viszi tovább: „A patak partján innen is, túl is mindenféle gyümölcsfa nő majd. Levelük nem hervad el, gyümölcsük nem fogy el: havonként új terem, mert a szentélyből folyik oda a víz.” Ezek a motívumok is a teremtéstörténetből táplálkoznak: „Édenből pedig fakadt egy folyó, hogy a kertet öntözze; onnan aztán szétágazott, és négy ágra szakadt.” (1Móz 2,10)

²⁸ KOSCH 1996, 165. o.

²⁹ BUSCH 2024, 118. o.

termés engedi” kifejezéssel (Mk 4,29), amely a természet belső rendjére és a csakis a Teremtő által irányított érési folyamatra utal.

Ezen a ponton feltűnő extremitást látunk: a fa „tizenkétszer hoz termést, minden egyes hónapban megadja termését, és a fa levelei a népek gyógyítására szolgálnak” (Jel 22,2).³⁰ A Jelenések könyve univerzalizmusával függ össze, hogy itt a „népekről”, vagyis a pogányokról van szó. Isten népe immár nemcsak a zsidóságot foglalja magában, hanem minden népet és nemzetet. „Meggzúnt Isten ítélete, amely egykor az Éden-kertből elűzte az embert, most minden teremtmény számára megnyílt az út Istenhez népi és faji hovatarozandóságra, korra vagy nemzetre, társadalmi rangra vagy bármi másra való tekintet nélkül.”³¹ Ami az Édenben romlást, betegséget és halált is hozott, az az új Jeruzsálemben gyógyulást eredményez. Ez a gyógyulás akár a pusztai vándorlás egy emblematisus történetét is emlékezetünkbe idézheti: ha valaki feltekintett a rézkígyóra, az életben maradt (4Móz 21,9). János evangéliuma tipologikusan érti ezt az elbeszélést, és benne Jézus keresztiének előképét látja: „Ahogy Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is felemeltetnie, hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne.” (Jn 3,14–15) Ezekhez a gyógyulásokhoz képest Jel 22,2 nem marad a zsidóság keretei között, hanem „a népek gyógyulásáról szól, vagyis a pogányok felé is nyit”.³² Jel 22,2-ben a tizenkettes szám nemcsak az év hónapjaira utal, hanem Isten népére mint tizenkét törzsre, valamint az egyház születésére, a tizenkét tanítványra is.

A havonta termést hozó fa motívuma egyrészt Ezékielnél szerepel,³³ másrészt a rabbinikus irodalomban is ismert. Utóbbira egy példa: „Havonta teremnek majd rajta korai gyümölcsök. Minden fa minden hónapban más és más gyümölcsöt terem: egyik és a másik hónap korai gyümölcsői nem hasonlítanak majd egymáshoz.”³⁴ Egy másik rabbinikus szöveg még tovább megy, mert olyan fáról ír, amely naponta új gyümölcsöt képes teremni: „Gamálielel rabbi leült, és így tanított: Egykor majd (a messiási korban) a fák naponta hoznak gyümölcsöt. Ahogy Ez 17,23 írja: »Izráel magas hegyén ültetem el, hogy ágat növeljen, és gyümölcsöt hozzon.«”³⁵

Ezek a rabbinikus szövegek is arra a messiási korra utalnak, amelyről – Krisztus eljövételéhez kapcsolva – a Jelenések könyve is prófétál. Ezekre a látomásokra és a bennük megjelenített új teremtésre természetesen nem a földi, e világi törvényszerűségek érvényesek. Így teljességgel elhibázott dolog azon spekulálni, hogyan

³⁰ Itt a *therapeia* szó szerepel! Vö. Ez 47,12: „Gyümölcsük eledelül szolgál, leveleik pedig orvosságul.”

³¹ KARNER 1990, 216. o.

³² Uo. 216. o. „Isten a Krisztusban szerzett váltsággal az egész világ felé fordul.”

³³ „...gyümölcsük nem fogy el: havonként új terem...” (Ez 47,12)

³⁴ NuR 21 (192b); idézi Bill III: 856.

³⁵ Schab 30b, Bill III: 856.

teremhet egy fa gyümölcsöt akkor, amikor – amint azt Jel 21,23-ban olvassuk – már nincs sem Nap, sem Hold. Brütsch szellemesen jegyzi meg, hogy a Jelenések könyvéhez sem térképet, sem földi naptárt nem tudunk használni.³⁶

Kígyó

A Genézis és az Apokalipszis közötti ellentétes párhuzam markáns kifejeződésre jut Jel 22,3 és 1Móz 3,14kk egymás mellé állításában. Utóbbi helyen az Úr megátkozza a kígyót („...átkozott légy minden állat és minden mezei vad közt: hasadon járj, és port egyél egész életedben!”), a Biblia legutolsó fejezete viszont ezzel a próféciaával zárul: „Nem lesz többé átok a városon...”³⁷

A bűneset leírásában szereplő kígyó azt a sátánt³⁸ jeleníti meg, akit a Jelenések könyve számos helyen ábrázol. Először Jel 12,9-ben fordul elő, ahol a szöveg valószínűleg halmozza az elnevezéseket: hatalmas sárkány,³⁹ ősi kígyó, ördög és sátán. A ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος a határozott névelővel egy bizonyos kígyóra utal, de még érdekesebb a jelzős szerkezet utalása a kezdetre, a genézisre, hiszen 1Móz 1,2 az Ἐν ἀρχῇ fordulattal kezdődik! A kígyó ilyen meghatározása ezért a Jelenések könyvében egyértelműen visszacsatol a Genézishez. A folytatásban aztán az apokaliptika montázszerű képvilágának megfelelően fenevad is szerepel (Jel 13,1). A következő versben a szerző kiterjedt zoológiai ismeretekkel párdúchoz, medvéhez, oroszlánhoz, sárkányhoz is hasonlítja ezt a fenevadat (Jel 13,2). Ezen állati formák közül a kígyó tűnik a legellentétebbnek: „Nem lévén végtagja, szembekerül a többi élőlényel, főként az emberrel, ill. ezek őskézdeményét, tengelyét, gerincét, lelkét testesíti meg.”⁴⁰ 1Móz 3,14 „hasadon járj, port egyél” kifejezései is ezt a szemléletet

³⁶ BRÜTSCH 1970, 3: 76. o.

³⁷ Itt nem a teremtéstörténet, hanem a Zakariásnál előforduló motívumok bukkannak fel. Zak 14,11 szerint: „Átok nem sújt többé semmit; biztonságban élnek majd Jeruzsálemben” (SZIT), Jel 22,3 pedig az új Jeruzsálemről mondja ezt: „Nem lesz többé átok a városon!” Jel 22,4-ben aztán így folytatódik a szöveg: „...az ő neve lesz a homlokukon.” Ez Zak 14,12b gondolatát viszi tovább: „Azon a napon az Úr lesz az egyetlen Isten, és neve az egyetlen név.”

³⁸ Az Ószövetségben a Sátán szó viszonylag ritkán fordul elő. Lásd Jób 1,2; Zak 3,1kk; Zsolt 109,6. Annál nagyobb szerepet játszik majd a zsidó apokaliptikában.

³⁹ HOPPÁL–JANKOVICS–NAGY–SZEMADÁM 1994, 185. o.: A mitológia jelképrendszerében a sárkány egyaránt szerepet játszik a világ genezise, illetve apokalipszise idején. „A földtörténeti középkor őshüllőire emlékeztető fantázialény a legellentétebb princípiumok egyesítésével a még differenciálatlan öslétezés és káoszba visszacsúszó pusztulás erőit szimbolizálja, a kezdet és a vég kozmikus eseményeinek szereplője.”

⁴⁰ Uo. 119. o.

tükrözik. A kígyó a mitológiában is gyakran a pusztítás szimbóluma. Ezen a helyen csak a Gilgames-eposzból idézünk:

„Gilgames bevetette magát a vízbe,
élvezvén annak hűvösét, üde nyugalmát.
Szagát érezve, odakúszott
egy kígyó a csodafűhöz:
elnyelte nyomban az életet!”⁴¹

Jel 11,9 „ősi kígyó” kifejezése egyértelműen arra a kígyóra utal, aki a paradicsomban az Isten elleni lázadásra vette rá az első emberpárt (1Móz 3,1). A szöveg két névvel illeti még, ami ugyanazt jelenti: ördög és sátán. A διάβολος a héber יָשׁוּפֶן fordítása. A héber szó inkább ellenséget, a görög pedig szétdobálót jelent, de mindkét név ugyanazt fejezi ki, az Isten elleni lázadást, az ő rendjének összekuszálását. Megszemélyesítve majd leginkább a korai apokaliptikában kerül elő (pl. Hen 29,5), ahol már kifejezetten isten ellenlábasként lép fel.

A sárkány / ősi kígyó / ördög / sátán egy Mihály arkangyallal vívott apokaliptikus harc keretében a mennyből levettetik a földre.⁴² Hatalma kiterjed az egész földre: 12,9-ben sajátos módon az οἰκουμένην ὅλην kifejezés szerepel. Jellemző, hogy parafrázisszerű fordításában Walter Jens a *Mordengel der Welt*⁴³ fordulatot használja. Ezt a fenyegető helyzetet érzékelteti az Apokalipszisnek ez a jalkiáltása: „*Jaj a földnek és a tengernek, mert leszállt hozzátok az ördög nagy haraggal, mivel tudja, hogy kevés ideje van.*” (Jel 12,12b) A földi harcot még nem adta fel a gonosz. „E látomás azzal zárul, hogy a sárkány teljes haragja a fiút világra hozó asszonyra és az ő gyermekeire, vagyis a Krisztushoz tartozó keresztyén gyülekezetre irányul. Az egyháznak ugyanis nem a mennyben van a helye, ahol a győzelem már megvalósult, hanem a földön, ahol – szemmel láthatóan védtelenül és hatalom nélkül – ki van szolgáltatva azoknak az istenellenes hatalmaknak, akik itt még teret nyertek a messiási világuralkodó ellen folytatott harcukhoz. Jövőjük ugyan már nincs e hatalmaknak – ám annál inkább van még jelenük!”⁴⁴

Az apokaliptikus küzdelem során a gonoszt jelképező sárkány tehát levettetik a földre. Ez a motívum már az evangéliumokban is szerepel, mindkétszer Jézus szájába adva. „*Láttam a Sátánt villámként leesni az égből!*” (Lk 10,18); „*Most megy*

⁴¹ Gilgames, XI. tábla. Ford. Zászlós Levente.

⁴² GÁL 1994, 41. o. Vö. Dán 10,31.21; 12,1. A héber *Mi-ka-el* jelentése: „Ki olyan, mint Isten?” „Ebben is benne van az, hogy minden vétkező, még az angyalok is, olyanok akarnak lenni, mint Isten.”

⁴³ JENS 1987, 49. o.

⁴⁴ ROLOFF 2000, 165. o.

végbe az ítélet a világ felett, most vettetik ki a világ fejedelme.” (Jn 12,31) A Jelenések könyve továbbviszi ezt a képet: a sátán az égből ugyan kizuhant, így ott már nincs hatalma, de a földön még utóvédharcot folytat. *„Amikor látta a sárkány, hogy levettetett a földre, üldözőbe vette az asszonyt, aki a fiúgyermeket szülte...”* (Jel 12,13) Kétség nem fér hozzá, hogy ez a kép mintegy továbbviszi 1Móz 3,15-öt: *„Ellenségeskedést támasztok közted és az asszony közt, a te utódod és az ő utódja közt: ő a fejedet tapossa, te meg a sarkát mardosod.”* Jel 12,13–18-ban asszony jelenik meg, aki fiút szül. A bibliai hagyományban az asszony Isten népére utal, a gyermek pedig messiási uralkodó. A vízió szerint rá nagy veszély leselkedik: egy sárkány, Isten ellenségének jelképe akarja őt felfalni.

A könyv látomásában az asszony győzedelmeskedik a gonosz fölött: a megmentésére küldött sasszárnyak segítségével⁴⁵ olyan helyre kerül, ahol *„a kígyó elől elrejtve”* (Jel 12,14) lehet.⁴⁶ Utódai ugyanakkor még ki vannak téve a gonosz folyamatos támadásainak: *„[a kígyó] elment, hogy hadat indítson a többiek ellen, akik az asszony utódai közül valók.”* (Jel 12,17) Ez az oka annak, hogy az ősegyház még szenvedéseknek van kitéve, üldöztetések közepette kell, hogy éljen. Mindez jól illeszkedik a jánosi teológiába, hiszen már Jézus búcsúbeszédében is erről van szó: *„A világon nyomorúságotok van, de bízzatok, és legyőztem a világot.”* (Jn 16,33)

A Jelenések könyve logikája szerint a sárkány és az „ősi kígyó” mennyből való kitzasztásával a harc – mint láttuk – áttevődik a földre, ami egyebek mellett az egyház és a hívek üldözésével jár együtt. Idővel aztán itt is felülkerekedik a jó, és megnyílik annak lehetősége, hogy Isten új eget és új földet teremtsen. Ez egyebek mellett kifejezésre jut az istentiszteleti liturgiában, amelyben a földön küzdő anyaszentegyházról van szó.

Új ég és új föld, megújult paradicsom

1Móz 1,1 **אֵלֹהִים** szavát a Sepuagtinta a ποιέω igével fordítja: ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ugyanez az ige szerepel Jel 21,5-ben: Ἴδου καινὰ ποιῶ πάντα. Ugyanígy kapcsolat van aközött, hogy 1Móz 1,1 szerint Isten kezdetben „az eget és a földet” teremtette meg: ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, Jel 21,1-ben pe-

⁴⁵ 2Móz 19,4 és 5Móz 32,11 a pusztai vándorlás kapcsán beszél sasszárnyakról, Ézs 40,31 pedig az új exodus reményében használ ilyen képet.

⁴⁶ ROLOFF 2000, 165. o.: „Krisztus a mennyből – vagyis Isten világból – gyakorolja immár korlátlan hatalmát. Jézus Krisztusnak az istenellenes hatalmak fölött aratott győzelmét, amely »a mennyben« – tehát Istennél – immár végérvényesen megvalósult, egy himnusz pecsételi meg: »Most lett Istenünk az üdvösség, az erő és a királyság, a hatalom pedig az ő Felkentjé!« (12,10a)»

dig ezt olvassuk: καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν, „...új eget és új földet láttam.”⁴⁷ Itt a szöveg hozzát teszi: „...mert az első ég és az első föld elmúlt.” Vagyis sokkal többről van szó, mint a korábbi ég és föld kisebb-nagyobb megjobbításáról. Ez nem „javított kiadás”, hanem radikális új teremtés. Ezért is figyelemre méltó, hogy jelzőként nem a νέος, hanem a καινός szerepel itt. Eltérően a korai zsidóság számos szövegétől, itt abszolút új teremtésről van szó.⁴⁸ Találóa írja Karner: „Isten teremtő akaratával új eget és új földet hoz létre, amelyből hiányzik mostani világunknak a mulandósággal, gyarlósággal és a bűnnel összefüggő minden baja, átka.”⁴⁹

Az üzenet kinyilatkoztatásjellegét fokozza 21,5 egyenes beszéde, ahol maga az Úr mondja: „Íme, én újjáteremtek mindent!”⁵⁰ A Jelenések könyve prófétai jellegét erősíti, hogy e mögött a megfogalmazás mögött két ézsaiási ige áll. „Mert én újat cselekszem, most kezd kibontakozni, majd megtudjátok!” (Ézs 43,19) A Septuaginta fordításban ἰδοὺ ποιῶ καινὰ ἃ νῦν ἀνατελεῖ, vagyis itt is a ποιέω és a καινός szerepel. Továbbá itt is maga az Úr beszél egyes szám első személyben. Nyelvtani és stílári szempontból hasonló egyenes beszéd jelenik meg Ézs 65,17-ben: „Mert én új eget és új földet teremtek, a régire nem is emlékeznek, senkinek sem jut eszébe.” (Ézs 65,17) A Septuaginta ebben az esetben nem használja a ποιέω igét, hanem egyszerűen csak „lesz” új ég és új föld: ἔσται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ. Az Újszövetségben 2Pt 3,13 szól még arról, hogy „új eget és új földet várunk”: καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπαγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν. Ehhez az emberi várakozáshoz képest erősebb üzenete van annak, hogy az új ég és az új föld Isten teremtő munkája nyomán jön létre. (A Krisztusban való új teremtés gondolata Pál apostolnál is hangot kap: 2Kor 5,17; Gal 6,15.)

Isten mint Teremtő a Jelenések könyvében is megjelenik: „...aki teremtette a mennyet és a benne levőket, a földet és a rajta levőket, a tengert és a benne levőket...” (Jel 10,6); „...mert te teremtettél mindent, és minden a te akaratodból lett és teremtett.” (Jel 4,11) A könyv záró fejezeteiben aztán három megrendítő látomás segítségével lehet sejtésünk a végidők új teremtéséről. Az első az „új eget és új földet” mutatja be (21,1–8), a második az új Jeruzsálemet (21,9–27), a harmadik pedig a megújult paradicsomot (22,1–5). Az új ég és az új föld teremtése nem a világ és a történelem megszűntetését jelenti, hanem azok végső felülmúlását: „És láttam új eget és új földet, mert az első ég és az első föld elmúlt, és tenger sincs többé.” Az új Jeruzsálemmel

⁴⁷ Jel 5,9 és 14,3 „új énekről” ír.

⁴⁸ HUBER 1999, 25. o.

⁴⁹ KARNER 1990, 205. o.

⁵⁰ Az egész Jelenések könyvében ez csupán a második eset, hogy Isten szava egyenes beszédben olvasható! (Az első Jel 1,8: „Én vagyok az Alfa és az Ómega, így szól az Úr Isten, aki van, és aki volt, és aki eljövendő: a Mindenható.”)

kapcsolatos nagyszerű felismerés az, hogy „*maga az Isten lesz velük*” (Jel 21,3). Ez annak a harmóniának a helyreállítása, amely a bűnessel szétesett.⁵¹ Jel 21,10–21 lehetőséget kínál arra, hogy a könyv szerzője „*egy nagy és magas hegyről*” (Jel 21,10) rápillantson a szent városra, Jeruzsálemre. Annak szépsége mindent felülmúl, talán még az elveszett paradicsomét is.⁵² A megújult paradicsom pedig az elveszett Éden újbóli birtokbavételének reményét rajzolja meg.⁵³

1Móz 1,14–18-ban hangsúlyosan szerepel a világítótestek megteremtése, hogy a nap uralkodjék nappal, a hold pedig éjszaka. Ezzel szemben Jel 22,5 szerint nem lesz többé éjszaka, „*és nem lesz szükségük lámpásra, sem nap világosságára, mert az Úristen fénylik fölöttük, és uralkodnak örökkön-örökké*”.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Jelenések könyve nem a rombolás és pusztítás könyve – mint ahogy az apokaliptikus szót ma gyakran értik –, hanem a teremtő és újjáteremtő Istenről való tanúságtétel. Ennek jegyében a könyv bőségesen merít a Biblia első fejezeteinek motívumkincséből. Az itt feltáruló világ alapvetően a teremtéstörténet képeit tükrözi, ám új fénytörésben. A teremtést követő bűneshozomány nyomán teljesen megváltozott a világ. Ezt a világot azonban Jézus Krisztus megváltotta, aminek következménye az új teremtés.

Bibliográfia

Rövidítések

Bill = Strack, Hermann L. – Billerbeck, Paul (szerk.): *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*. 1–4. köt. C. H. Beck, München, 1922–1928.

NuR = NEUSNER, Jacob (szerk., ford.): *The Talmud of the Land of Israel. A Preliminary Translation and Explanation*. 1–35. köt. University of Chicago Press, Chicago, 1982–1993.

Schab = Traktat Shabbat. In: *Der Babylonische Talmud mit Einschluss der vollständigen Misnah*. 1. köt. Ford., szerk. Lazarus Goldschmidt. S. Calvary & Co., Berlin, 1897. 323–719. o. Web: <https://www.talmud.de/tlmd/talmud-uebersetzung/schabbat/schabbat-kapitel-2/#blatt-30b>.

ThWNT 5 = KITTEL, Gerhard (szerk.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. 5. köt. Kohlhammer, Stuttgart, 1950.

⁵¹ FABINY 2004, 674. o. „Az új teremtésben annak jön el az ideje, ami a történelemnek kezdettől fogva Isten által meghatározott értelme volt: hogy emberek rendezetten élhetnek együtt, amely állapotot pedig az Istennel való közösség határoz meg.”

⁵² HOUWELINGEN 2011, 23. o.: „The city of the future will far exceed the lost paradise.”

⁵³ Milton két művének már címe is beszédes: *Paradise Lost; Paradise Regained*.

Felhasznált irodalom

- BRÜTSCH, Charles: *Die Offenbarung Jesu Christi. Johannes-Apokalypse*. 2. köt. *Kapitel 11–20*. 3. köt. *Kapitel 21, 22, Anhang, Lexikon, Bibliographie*. Zwingli Verlag, Zürich, 1970.
- BUSCH, Eberhard: *Karl Barth*. Ford. Juhász Tamás. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2024.
- FORSTNER, Dorothea: *Die Welt der Symbole*. 2. kiad. Tyrolia-Verlag, Innsbruck, 1967.
- FABINY Tamás: A Jelenések könyve. In: Pecsuk Ottó (szerk.): *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2004. 655–675. o.
- GÁL Ferenc: *A Jelenések könyve*. Agapé, Szeged, 1994.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Helikon, Budapest, 1994.
- HOUWELINGEN, P. H. R. van: Paradise Motifs in the Book of Revelation. *Sárospataki Füzetek*, 15. évf. 2011/4. sz. 11–25. o.
- HUBER, Konrad: Neue Schöpfung, himmlische Stadt und Paradies der Fülle. *Protokolle zur Bibel*, 8. évf. 1999/1. sz. 21–39. o.
- JANKOVICS Marcell: *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
- JENS, Walter: *Das A und das O. Die Offenbarung des Johannes*. Radius Bücher, Stuttgart, 1987.
- KARNER Károly: *Apokalipszis*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1990.
- KOSCH, Daniel (szerk.): *Bibelarbeit in der Gemeinde. Offenbarung*. Friedrich Reinhardt Verlag, Basel, 1996.
- KRAFT, Heinrich: *Die Offenbarung des Johannes*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1974.
- LILJE, Hanns: *Das letzte Buch der Bibel. Eine Einführung in die Offenbarung Johannes*. Evangelische Buchgemeinde Stuttgart, Stuttgart, 1957.
- MAIER, Gerhard: *Die Offenbarung des Johannes. Kapitel 1–11*. R. Brockhaus, Witten, 2009.
- MORRIS, Leon: *The Revelation of St. John. An Introduction and Commentary*. Inter-Varsity Press, Leicester, 1979.
- ROLOFF, Jürgen: *Die Offenbarung des Johannes*. Theologischer Verlag, Zürich, 1987.
- ROLOFF, Jürgen: A Jelenések könyve történetiszemlélete. Ford. Fabiny Tamás. *Lelkipásztor*, 75. évf. 2000/5. sz. 162–166. o.
- SCHICK, Edwin A.: *Revelation. The Last Book of the Bible*. Fortress Press, Philadelphia, 1977.
- TAKÁCS Gyula: *Jelenések könyve. Exegézis*. Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, 2000.
- VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. Szent István Társulat, Budapest, 1988.
- ZAHN, Theodor: *Die Offenbarung des Johannes*. R. Brockhaus Verlag Wuppertal, Darmstadt, 1986.